

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ПРИ ОЗНАЙОМЛЕННІ З ПРИРОДОЮ

Світлана Попиченко

У статті розкривається поняття пізнавальної діяльності дітей. Утверджується роль дошкільного віку як особливо сприятливого для формування пізнавальних потреб та інтересів. З'ясовується сутність та психолого-педагогічні умови активізації пізнавальної діяльності. Підкреслюється вплив природного оточення на формування пізнавальної діяльності дітей, визначається завдання ознайомлення дошкільників з природою, форми організації дітей, методи навчання. Звертається увага на забезпечення єдності в роботі дошкільного закладу освіти та сім'ї в активізації пізнавальної діяльності дітей при ознайомленні з природою.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності, дошкільний вік, пізнавальні потреби, пізнавальний інтерес, ознайомлення з природою, психолого-педагогічні умови, форми організації дітей, методи навчання.

В статье раскрывается понятие познавательной деятельности детей. Провозглашается роль дошкольного возраста как особенно способствующего формированию познавательных потребностей и интересов. Выясняется сущность и психолого-педагогические условия активизации познавательной деятельности. Подчеркивается влияние природного окружения на формирование познавательной деятельности детей, определяются задачи ознакомления дошкольников с природой, формы организации детей, методы обучения. Обращается внимание на обеспечение единства в работе дошкольного учреждения образования и семьи в активизации познавательной деятельности при ознакомлении с природой.

Ключевые слова: активизация познавательной деятельности, дошкольный возраст, познавательные потребности, познавательный интерес,

ознкомление с природой, психолого-педагогические условия, формы организации детей, методы обучения.

The article deals with the notion of children`s cognitive activity. The role of preschool age as especially favourable in forming cognitive needs and interests has been claimed. The nature and psychoeducational conditions of cognitive activation have been clarified. The article emphasizes the influence of the natural environment on forming children`s cognitive activity, it defines the task of introducing preschoolers to nature, organizational forms and teaching methods. Special attention is paid to providing unity in the work of preschool educational establishment and family in activating the cognitive activity of children while introducing them to nature.

Key words: cognitive activity, cognitive activation, preschool age, cognitive needs, cognitive interest, introducing to nature, psychoeducational conditions, organizational forms, teaching methods.

На сучасному етапі розвитку освіти підвищена увага спрямовується до визначення рівня психологічної готовності дитини до навчання в школі, як важливого підсумку завершення дошкільного дитинства. У зазначеному контексті особливої актуальності набуває виявлення і ефективного використання умов, які сприяють формуванню у дітей механізмів соціальної адаптації та психологічної готовності до навчання в школі. Такі умови створює пізнавальна діяльність дошкільника – самостійна, ініціативна діяльність дитини, спрямована на пізнання навколишньої дійсності й зумовлена необхідністю розв'язання пізнавальних завдань, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях.

Ефективність пізнавальної діяльності визначається рівнем її розвитку, організацією мисленнєвої діяльності. Чим вищий рівень цієї організації, тим змістовніше пізнання. Тому важливими завданнями дошкільної освіти є

активізація пізнавальної діяльності та формування дитини як її самостійного та ініціативного суб'єкта.

Значні можливості для реалізації вищезначених завдань має пізнання дітьми природного довкілля. Пізнавальна діяльність при ознайомленні з природою підтримує допитливість, прагнення спостерігати та експериментувати, формує здатність до самостійного, творчого пошуку нових знань. Благодатним джерелом виховання людини вважав природу В. О. Сухомлинський. Видатний дослідник радив педагогам прагнути того, «щоб здивування перед таємницями природи, переживання радості пізнання слугували б поштовхом, який пробуджує й активізує дітей» [, с.229]..

Діяльність як умова та провідний засіб розвитку особистості стала предметом досліджень таких відомих науковців, як Л. Венгер, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Леонтьєв та інші. Увагу багатьох дослідників привертає вивчення пізнавальної діяльності. У вітчизняній теорії виокремлюються наступні аспекти цих досліджень: специфіка пізнавальної діяльності як інтелектуальної активності (Ю. Бабанський, Д. Богоявленська, І. Якиманська та інші), роль пізнавальної активності та пізнавального інтересу в активізації пізнавальної діяльності (Л. Захаревич, В. Крутецький та інші), розвиток пізнавальної діяльності як засобу удосконалення мислення (М. Подд'яков, О. Проскура, В. Котирло та інші).

Вплив емоційно-ціннісного ставлення до природи на рівень пізнавальної активності дітей та удосконалення способів пізнавальної діяльності простежений у дослідженнях Г. Беленької, С. Ніколаєвої, Н. Лисенко, З. Плохій, Н. Яришевої та інших.

Метою статті є виявлення психологічних особливостей та психолого-педагогічних умов активізації пізнавальної діяльності дітей при ознайомленні з природою.

У сучасній психолого-педагогічній науці діяльність розглядається як умова та провідний засіб розвитку і формування особистості і свідомості

людини, як прояв її соціальної природи і сутності. У процесі діяльності як особливого специфічного способу існування людини здійснюється засвоєння соціального досвіду, розвиваються специфічні форми психіки людини.

Важливу роль у засвоєнні соціального досвіду відіграє пізнавальна діяльність – самостійна, ініціативна діяльність людини, спрямована на пізнання навколишньої дійсності й зумовлена необхідністю розв'язання пізнавальних завдань, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях.

Пізнавальна діяльність максимально реалізовує можливості і здібності дитини, формує засади її особистісного розвитку, передумови учбової діяльності. Цінними є такі характеристики пізнавальної діяльності, як довільність і усвідомленість, що забезпечують її високу успішність і продуктивність.

У численних психолого-педагогічних дослідженнях зазначається, що саме дошкільний період є стартом для оптимального розвитку дитини, максимальної реалізації її можливостей і здібностей, формування засад особистісного розвитку, передумов учбової діяльності, одним із найважливіших чинників якої є пізнавальна діяльність – інтереси, готовність та здібності особистості до пізнання навколишнього світу [2, 5, 7]. Дошкільне дитинство, за визначенням В. О. Сухомлинського, – «це світ особливий», вік, який відіграє «виключно важливу роль у формуванні людської особистості» [6, с.49].

Дошкільний вік є особливо сприятливим для формування найважливіших чинників пізнавальної діяльності – пізнавальної потреби і пізнавального інтересу, які, з погляду Л. І. Божович, «змушують дитину активно прагнути до пізнання, шукати способи і засоби задоволення спраги знання, розгортати орієнтовно-дослідницьку діяльність інтересів, готовності та здібності особистості до пізнання навколишнього світу» [2, с.12].

Сучасні дослідження надають змогу стверджувати про могутній потенціал природного оточення у формуванні пізнавальної діяльності дітей

дошкільного віку [1, 4]. Навколишня природа надає широкі можливості для активної пізнавальної різнобічної взаємодії дітей з довкіллям. Сформована засобами природи пізнавальна активність дітей впливає на їх загальну та екологічну культуру, розвиває природоохоронну функцію. В. О. Сухомлинський поетично зазначав: «Світ, що оточує дитину, – це перш за все світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Тут, у природі, вічне джерело дитячого розуму, мови, уявлень» [6, с.56].

Під активізацією пізнавальної діяльності розуміють удосконалення методів і організаційних форм пізнавальної роботи дітей, яке забезпечує їх активну й самостійну інтелектуальну й практичну діяльність [3].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам визначити такі психолого-педагогічні умови активізації пізнавальної діяльності дітей при ознайомленні з природою:

- формування елементарних наукових знань про природу та властиві їй різноманітні взаємозв'язки і залежності;
- комплексне використання різних видів діяльності дошкільників у природі та різних методів ознайомлення з природою;
- інтеграція пізнавальної діяльності дітей при ознайомленні з природою з різними напрямками виховної роботи – розвитком моральних почуттів, формуванням моральної свідомості і звичок моральної поведінки у природі;
- включення дітей до пошуково-дослідницької діяльності при ознайомленні з природою;
- єдність роботи дошкільного закладу освіти і сім'ї у розвитку пізнавальної діяльності дошкільників.

При ознайомленні з природою слід реалізовувати такі завдання: формувати елементи наукових знань про основні фактори в розвитку живої природи (світло, температуру, вологу, поживність ґрунту) та різноманітні взаємозв'язки і залежності у природі; розвивати уміння класифікувати живу природу на основі безпосереднього сприймання та аналізу зовнішніх ознак,

способів взаємодії із середовищем, живленням; стимулювати допитливість та інтерес до пізнання за описами природних об'єктів та явищ (у народній творчості – народні прислів'я, загадки, приказки, прикмети, вірші, легенди, повір'я, пісні, авторські твори); активізувати знання і практичний досвід дітей у різних видах діяльності в природі (грі, праці, науково-дослідницькій діяльності, навчанні).

Пізнавальний компонент передбачається у висвітленні основних понять, відомостей за допомогою запитань, коментарів дорослого і дітей, оволодіння мисленнєвими операціями, початковими формами дослідництва, експериментування, винахідництва, усвідомлення свого внутрішнього світу, виявлення інтересу до нього, встановлення причинно-наслідкових та смислових зв'язків. В означеному контексті особливо цінними є висловлювання В. О. Сухомлинського: «Природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає думкою у причинно-наслідкові зв'язки» [6, с.237]; «Дитина мислить образами, кольорами, звуками, але це не значить, що вона повинна зупинитися на конкретному мисленні. Образне мислення – це необхідний етап для переходу до мислення поняттями... Оволодіти цими поняттями неможливо без дослідження живих фактів і явищ, без усвідомлення того, що дитина бачить своїми очима, без поступового переходу від конкретного предмету, факту, явища до абстрактного узагальнення» [6, с.244].

Справжнім педагогічним мистецтвом вважає В. О. Сухомлинський «уміння пробуджувати в серцях і умах дітей інтелектуальне почуття радості пізнання» [6, с.224]. При ознайомленні з природою, на думку видатного педагога, важливо «прагнути відповідати на кожне питання дітей так, щоб не лише розкрити перед дітьми сутність явищ природи, але й ще більше розпалити вогник цікавості і допитливості» [6, с.227]. Відповіді на запитання дітей дослідник називає «першою школою мислення».

При ознайомленні з природою використовуються різноманітні форми організації дітей. Найчастіше проводяться заняття та екскурсії з усіма дітьми

(фронтальна форма організації). Працю й спостереження за природою організують з невеликою підгрупою чи індивідуально.

Широкий діапазон знань, умінь, навичок і понять формується під час запланованих, систематичних екскурсій і прогулянок. Змістом екскурсій можуть бути: обстеження близької місцевості для формування уявлень про навколишні природні умови, рельєф, наявність рослин і тварин. Під час екскурсій діти збирають природний матеріал для колекцій, ігор, занять з флористики, праці, малювання. Тематика цільових прогулянок різноманітна: «Вальс осіннього листя», «Про що нам співає весна?», «У гості до квітів» та ін.

Окрім безпосереднього введення дитини у світ природи під час щоденних прогулянок, екскурсій, ігор та праці, емоційного спілкування на лоні природи, використовуються спеціально організовані *заняття* як форми освітньої роботи з дітьми: заняття з милування природою, заняття-дослідження, заняття-відкриття, заняття-подорожі, заняття-мрії, на яких дітям надавалася можливість ділитися своїми почуттями, самостійно здобувати знання, мріяти. Заняття доцільно будувати у формі евристичної бесіди з проблемними запитаннями, завданнями, які вирішуються у її процесі і дають змогу вчитися порівнювати, аналізувати, використовувати набуті знання для висловлювання суджень, міркувати, робити висновки. Ефективними в роботі з дітьми є тематичні заняття: «На гостини до осені», «Осінь проводжаємо, зиму зустрічаємо», «Про птахів ми знаємо, їм допомагаємо», «Життя птахів навесні», «Сонце та його сім'я» та ін.

Використовуються й різні методи навчання (наочні, практичні, словесні). Наочні методи (спостереження, милування природою, розгляд картин, ілюстрацій, творів живопису, демонстрація моделей, відеофільмів, мультфільмів, слухання музичних творів, відображення вражень в образотворчій діяльності) із найбільшою повнотою відповідають можливостям пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку, дозволяють сформувати яскраве, позитивне ставлення до природи.

Цінним методом ознайомлення з природою є спостереження: тривалі і епізодичні. Зміст тривалих спостережень різноманітний: ріст та розвиток рослин, встановлення основних змін, розвиток тварин і птахів, сезонний контроль над живою і неживою природою. Кожне епізодичне спостереження проводиться, коли зміни виявляються в об'єкті досить яскраво. Для закріплення знань використовується календар природи, в якому позначають сезонні явища з допомогою умовних знаків.

Використання практичних методів (сюжетно-рольових, дидактичних, рухливих, народно-обрядових ігор природничої тематики, елементарних дослідів і моделювання, догляду за мешканцями в куточку природи, праці на городі, на квітнику, в саду, розв'язання словесно-логічних та розвивальних завдань) дозволяє уточнювати уявлення дітей, поглиблювати їх через встановлення зв'язків та відношень між окремими об'єктами і явищами природи, вправляти у практичному застосуванні знань.

Гра як провідний вид діяльності має бути основою всього освітнього процесу в дошкільному закладі освіти. Активізують пізнавальну діяльність дітей ігри-подорожі, ігри із залученням іграшок, що зображують об'єкти природи, дидактичні ігри «Ланцюжок» (установлення найпростіших зв'язків і залежностей у природі), «Хто де живе», «Хто і як до зими готується», «Відгадай тварину за описом», «Коли це буває», «Знайди дерево за описом», «Слухаємо весняні голоси» та інші.

Словесні методи (розповіді дорослого та дітей, читання творів художньої літератури про природу, індивідуальні та групові бесіди, складання дітьми загадок, оповідань, віршів) сприяють розширенню знань дітей про природу, їх систематизації та узагальненню. Наприклад, для пробудження образного мислення використовуються оцінно-творчі завдання: добір порівнянь («Що нагадує листопад?», «З чим порівнюємо бурульку?», «На що схожа кульбаба?»); віршування за поданим початком («Прийшла зимонько-зима...», «Дощик сумно накрапає», «Здрастуй, зіронько ясенька»); віршування за пропонуваними римами (сонечко – віконечко, рухливий – примхливий, сяс –

вкриває); придумування монологів об'єктів природи («Я – найшвидший струмок весни», «Не руйнуйте мій мурашник», «Не топчіть мене, тендітну квітку»); конструювання діалогу з об'єктами та явищами природи («Моя розмова з квіткою», «Я розумію пісню пташки», «Добрий день, весно!»); складання оповідань, казок («Я за них відповідаю», «Люблю травинку і тваринку», «Ми з тобою брати»).

Слід прагнути при ознайомленні з природою використовувати різні методи комплексно, правильно поєднувати їх між собою. На вибір методів й необхідність комплексного їх використання впливають вікові можливості дітей, характер освітніх завдань.

Формуючи елементарні наукові знання при ознайомленні з природою, необхідно закладати у дітей основи поглядів, переконань, ставлення до навколишнього природного середовища. Важливі напрями роботи полягають у розкритті перед дітьми багатогранної цінності природи (природа може існувати без людини, а людина без природного середовища – ні); усвідомленні дитиною себе як частини природи; формуванні емоційно-позитивного ставлення до природного оточення; розумінні неповторної краси природи в усі пори року; вихованні у дітей активної життєвої позиції, любові та бережливого ставлення до природи і всього живого в ній; засвоєнні і виконанні правил поведінки в природі. При цьому сам педагог має стати для вихованців не лише носієм знань, а й зразком для наслідування у ставленні до природи.

Для формування у дітей умінь і навичок поведінки в природі використовуються різноманітні вікторини, конкурси, КВК, які активізують інтерес, увагу дітей, сприяють розвитку їхніх пізнавальних здібностей, уяви, закріпленню набутих знань та вмінь.

Багаточисленні дослідження вчених свідчать про те, що емоційне благополуччя є обов'язковою умовою розвитку особистості дитини. Перебуваючи у дошкільному закладі освіти чи у школі, дитина переживає благополуччя тоді, коли відчуває задоволення, радість від спілкування із

педагогом, захищеність, впевненість у його турботі й любові. Дуже важливо, щоб кожна дитина знала, що вихователь вважає її хорошою, розумною, доброю. Тому слід підтримувати кожну дитину, її здорові починання, цим закріплювати у неї впевненість, почуття власної гідності, поваги до себе.

Проблема активізації пізнавальної діяльності дітей є однією з найактуальніших у контексті формування розумових якостей особистості. Джерелом пізнавальної діяльності є пізнавальна потреба. Її задоволення здійснюється як пошук, спрямований на виявлення, відкриття невідомого та засвоєння відповідних знань. Умовою активізації пізнавальної діяльності є практичні дослідницькі дії самої дитини з різноманітними об'єктами. Тому важливо так організувати діяльність дітей, щоб через самостійні відкриття, розв'язання проблемних завдань, різноманітні дії з об'єктами діти одночасно оволодівали новими знаннями, вміннями та навичками їх самостійного набуття. Означене тісно пов'язане з практичними перетвореннями об'єктів природи, які набувають характеру експериментування, нескладної пошуково-дослідницької діяльності. Завдяки такому пізнанню природи під керівництвом дорослого здійснюється досить глибока самостійна діяльність дітей з об'єктами та явищами, відбуваються аналіз, порівняння, зіставлення.

Доцільним є використання таких засобів активізації пізнавальної діяльності в процесі ознайомлення з природою: пізнання причин і наслідків спостережуваних явищ у природі, що також має велике значення для розумового розвитку дитини – піднімає рівень їхнього мислення від конкретно-образного до логічного, формує елементарні абстрактні судження; словесні логічні завдання, особливо природоохоронного характеру; використання прислів'їв та приказок; пошуково-дослідницька діяльність та задучення дітей до простих дослідів.

Сприятимуть підвищенню ефективності освітньо-виховної роботи консультації для вихователів на теми: «Методичні поради стосовно організації пошуково-дослідницької роботи в дошкільному закладі», «Організація освітнього процесу з пошуково-дослідницької роботи в

дошкільному закладі», «Значення пошуково-дослідницької роботи в розвитку пізнавальних здібностей дітей», «Тактики взаємодії вихователя з дітьми під час дитячого експериментування» та інші.

З метою забезпечення єдності роботи дошкільного закладу освіти і сім'ї у розвитку пізнавальної діяльності дошкільників при ознайомленні з природою доречним є проведення днів відкритих дверей (перегляд занять, свят, вечорів з відповідної тематики); спільних походів до лісу, водойми, на луг; туристичні свята; конкурси на кращі творчі роботи про пори року; виставки робіт, виконаних батьками спільно з дітьми; консультації, бесіди за круглим столом; батьківські конференції, диспути. Необхідно давали поради батькам: частіше бувати з дітьми на природі, безпосередньо спілкуватися з нею; не забувати, що дорослий є взірцем для дітей в усьому; разом з дітьми робити добрі справи (посадити деревце, виготовити шпаківню, полікувати зламану гілочку тощо); радіти красі природи; пам'ятати, що лише добрий, чуйний дорослий може виховати гуманну особистість.

Вищезначене дозволило зробити такі висновки. Важливу роль у засвоєнні соціального досвіду відіграє пізнавальна діяльність. Дошкільний вік є особливо сприятливим для формування найважливіших чинників пізнавальної діяльності – потреб, інтересів, готовності та здібності до пізнання довкілля.

Могутнім потенціалом у формуванні пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку є природне оточення, що надає широкі можливості для активної пізнавальної взаємодії дітей з довкіллям, засвоєння узагальнених уявлень і елементарних понять, важливих зв'язків та закономірностей світу природи, причинно-наслідкових залежностей між діяльністю людини і природою. Активізації пізнавальної діяльності дошкільників при ознайомленні з природою сприяє створення відповідних психолого-педагогічних умов: формування елементарних наукових знань про природу та властиві їй різноманітні взаємозв'язки і залежності; комплексне використання різних видів діяльності дошкільників та різних методів

ознайомлення з природою; інтеграція пізнавальної діяльності дітей з напрямками виховної роботи – формуванням моральної свідомості і звичок моральної поведінки у природі; включення дітей до пошуково-дослідницької діяльності; єдність роботи дошкільного закладу освіти і сім'ї у розвитку пізнавальної діяльності дошкільників.

Список використаних джерел:

1. Беленька Г. В. Дошкільникам про світ природи: старший дошкільний вік: навч.-метод. посіб. / Г. В. Беленька, Т. С. Науменко, О. А. Половіна. – К.: Генеза, 2013. – 112 с.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Избр. психол. труды. Изд 3-е / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М.: Просвещение, 2001. – 464с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Ніколаєва С. М. Любов до природи виховуємо з дитинства. Рекомендації педагогам, батькам і гувернерам / С. М. Ніколаєва. – Х.: Видавництво «Ранок», 2007. – 96 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Владос, 2005. – 552 с.
6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К.: Видавництво «Акта», 2012. – 564 с.
7. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М.: Академия, 1999. – 360 с.